

УДК 78:168.522(477)

А.А. Гоцалюк

НЕОМІФОЛОГІЗМ І ТРАДИЦІЯ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ДОСВІД

Міфологічні концепції культури привабливі своєю відносною простотою, зрозумілістю та елементарною доказовістю. Зазначене передовсім стосується теорій циклічності історико-культурного процесу, локальних цивілізацій й культурних колообігів, в яких домінує ідея зародження, розвитку та неминучого занепаду культури або ж поширюється положення про месіанство єдиного універсального типу культури.

Феномен міфологізму притаманний багатьом теоретичним дослідженням духовної культури минулого і сучасності. Крізь призму категорії «міфологема» ХХ ст. інтерпретується як складна система синтезу взаємовідтворюючих культурно-естетичних міфів й навіть своєрідний іконографічно-пластичний лабіринт. Прихильники теорії міфологізму по-новому осмислюють сферу міфологічних образів (Г.Вагнер, Дж. Джойс, К.Кокто, Т.Манн та ін.), аналізують свідому міфотворчість у мистецтві (Г.Аполлінер, С.Далі, М.Ерст, Ф.Кафка, Г.Маркес та ін.). Міфотворчість функціонує у сучасній культурі не лише як артистичний жанр й засіб досягнення художньої експресивності, але і як філософсько-методологічний інваріант (наприклад, сучасні «гносеологічні міфи») [13]. Сучасність, відображуючись у дзеркалі художньої культури, постає паралеллю і прообразом плинної дійсності, надаючи емпіричний матеріал для міфологізації засобами культурної традиції [16].

Проблема функціонування міфу у вітчизняній культурі донині є малодослідженою, особливо у контексті неоміфологічних уявлень. Зазначене й обумовлює актуальність пропонованої статті, метою якої є розкриття сутності неоміфологізму в органічному зв'язку з механізмами культурної традиції.

Деякі попередні покоління європейців знайомилися з давньогрецькою міфологією за знімками й малюнками з аполлорівської «Міфологічної бібліотеки», вважаючи їх вичерпними зразками дослідницької досконалості [16]. За філософсько-естетичною концепцією німецького композитора й театрального діяча Р.Вагнера, високо соціальна індивідуальна опера мала ґрунтуватися на засадах народної міфотворчості. Тому музиканти повинні наблизитися до народної пісні з властивою їй єдністю мелодії й поетичного слова, зконцентрованого у мистецтві міфу. В оперній тетралогії «Перстень нібелунгів», заснованій на традиціях давньо-германської міфології, митець прагнув утілити назрілі соціально-моральні проблеми. Художня єдність людства, за твердженням Р.Вагнера, зможе реалізуватися лише падінням держави й заміною християнства новою релігією людської любові. Видатний реформатор музичного мистецтва у жанрі опери-драми здійснив синтез філософсько-поетичного й музичного начал, відображений у розгалуженій системі лейтмотивів та вокально-симфонічному стилі мислення. Музична поетика, структурно зорієнтована на сюжетно-образну систему міфу, і як зразок міфологізованої інтертекстуальності набула розвитку у мистецтві ХХ ст.

У першій третині ХІХ ст. під впливом філософії й естетики романтизму було започатковано міфологічну школу у німецькій літературі (Ф.Шеллінг, брати А. і Ф.Шлегель, брати В. і Я.Грімм). Для них міф поставав прообразом поезії, з якої пізніше розвинулися наука й філософія. Зазначені діячі німецької культури вважали міфологію первинним матеріалом для будь-якого мистецтва. В ній слід було шукати ядро, центр поезії [12; 644].

Класична етнографія ХІХ ст. вбачала у міфах донауковий спосіб пояснення навколишнього світу. Якісно нові характеристики міфу знаходимо у ритуалістичному функціоналізмі Б.Малиновського, теорії прелогізму первісних «колективних уявлень» Л.Леві-Брюля, логічному «символізмі» Е.Кассіра й «психосимволізмі» К.Юнга, структурному аналізі К.Леві-Строса, а також у працях провідних культурологів сучасності М.Еліаде і О.Лосева [11].

Значущим є внесок видатного румунського культуролога М.Еліаде у розробку проблем сучасної філософії міфотворчості. У контексті європейського досвіду вивчення символів та міфів М.Еліаде в першу чергу посилається на наукові здобутки З.Фрейда: «З деякою впевненістю можемо сказати, що перший систематичний аналіз та тлумачення цих «чужих» світів, позасвідомого, з якого виростуть символи та міфи, були проведені З.Фрейдом» [17; 10]. Вчений запровадив у науковий обіг термін «сучасний міф», на великому фактичному матеріалі дослідив місце міфологічної свідомості в

історії людства. Низка монографій М.Еліаде присвячена безпосередньо теорії міфу. Дослідник розширив горизонти наукових уявлень про первісну міфологічну онтологію й модернізував міфологічну свідомість, приписавши останній здатність до знецінювання історичного часу, а також спроможність протистояти переважній більшості видів «профанної» діяльності. Він наголошує на значенні міфотворчості в періодичному очищенні і творенні культурних цінностей, циклічній регенерації з допомогою системи ритуалів. На думку М.Еліаде, колективна пам'ять антиісторична, вона визнає лише категорії й архетипи, а не історичні події та індивідів. М.Еліаде підкреслює, що в ритуалах поновлюється міфічний сакральний «чистий» час, але одночасно знищується плинний час [11].

Дослідник аналізує сучасну історію, розглядаючи міф «як тип людської поведінки, і в той же час як елемент цивілізації, тобто таким, яким він є в традиційних культурах» [18; 30]. У передмові до англійського видання книги «Міфи, сновидіння, містерії» М.Еліаде пише про конфронтацію «двох типів мислення», які можна назвати сучасним та традиційним: «Зустріч та конфронтація цих двох типів цивілізації вважається однією з найважливіших подій останньої чверті століття. З одного боку, на перший план вийшли екзотичні та примітивні народи, і людина Заходу для того, щоб встановити й підтримувати контакт з ними, вимушена вивчати їхню систему цінностей. З іншого боку, стався цілий ряд змін у поглядах європейців на культуру, змін, які передували виходу на сцену неєвропейських народів...» [18; 9]. Концепція М.Еліаде розкриває особливості освоєння дійсності свідомістю первісної людини через мову міфів, структуруючи її у специфічному «зразку наслідування» як «синтаксисі архетипів». М.Еліаде осмислив механізм зміни одного типу освоєння дійсності (традиційного) іншим (історичним). Причому було з'ясовано, як саме старий досвід, утворюючи щось на зразок «референтної ситуації» сучасного процесу культурного мовлення, проривається назовні і впливає на уявлення та дії людей сьогодення [19].

Французький літературознавець і філософ-структураліст Р.Барт стверджував, що свідомість сучасної людини переважно асоціюється з іманентною їй науковою картиною світу [1; 218]. Однак дедалі більше переконуємося у тому, що духовно-практичне й особисте життя людей характеризується домінуючим поблаженням до міфу, а не до точної науки. Від того, що ці міфи є соціокультурно іншими, ніж в античній літературі та Новому Завіті, й нерідко функціонують і у нашому повсякденному житті неусвідомлено, наведене положення не втрачає своєї справедливості.

Давньогрецька філософська традиція значною мірою перебувала у рамках наївного нерозрізнення символу й знаку, зупинившись перед усвідомленням цінності феномену символу для мистецтва, лінгвістики і, власне філософії. Рационально-категоріальна інтерпретація міфу неоплатоніками спричинила появу нової концептуально-змістової цілісності, заснованої на поєднанні елементів міфу та умоглядних філософських положень.

Творчість афінського неоплатоніка Прокла (V ст. н.е.), за оцінкою О.Лосева, є цінною «безстрашним ототожненням міфології з діалектичною системою філософського мислення» [10; 289]. За вченням Прокла, міфологія є лише повторенням загальної діалектики, супроводжуваної логічно побудованими уявленнями про ієрархію доноуменальних, ноуменальних й космічно-душевних богів за наявності принципу вседності. Міфологічна філософія Розуму у Прокла заснована на містиці Божественних чисел, грецької міфології й теогонії. Розум еманує у світову Душу. Остання пов'язує розумоосяжний світ із чуттєвим й диференціюється на безліч ієрархізованих істот: Божественних, демонічних, астральних, тваринних і людських. Вони поєднуються з матеріальним світом, в якому відбуваються процеси удосконалення [14; 554]. У своєму коментарі до «Держави» Платона Прокл вказує на наявність у феномені міфу примарної оболонки та єдино істинної ідеальної значущості. За своєю суттю міф постає інтелектуальним світлом істини, а не звичайним людським уявленням. Ізольована від будь-якої предметності, міфологічна фантазія є вигадкою, проте в органічному зв'язку з істиною вона виступає її відображенням, образною оформленістю й структурною визначеністю [10; 329]

Класична англійська школа антропології й функціоналізму, досліджуючи міф, ґрунтується на домінантності індивідуальної психології й запереченні якісної специфіки соціуму. За вченням Е.Дюркгейма, людина є одночасно індивідуальною й соціальною істотою. Людина як істота індивідуальна закорінена у власному організмові, й це обмежує її діяльність. Але як істота соціальна вона є репрезентантом вищої реальності інтелектуального й морального порядку – суспільства. Колективні ідеї та уявлення нав'язуються індивідові суспільством й виступають символами соціальних станів. Міфологію і релігію Е.Дюркгейм ототожнював з колективними уявленнями про

соціальну реальність, убачаючи в них опозицію сакрального та профанного, подібну суперечності колективного й індивідуального [11].

Паралельно з розвитком етнології й відносно незалежно від неї в філософії і теорії культури останньої чверті XIX – початку XX ст. розгортається процес реміфологізації. Вона стала результатом усвідомлення кризи тогочасної західноєвропейської культури, спричинивши появу апологетизації міфу в її художньо-філософській формі.

Системний аналіз екзистенційного світу людини уперше здійснив німецький філософ М.Хайдеггер, структуруючи, здавалося б те, що не може бути структурованим: людську чуттєвість й емоційність, що споконвічно перебувають у стані розвитку за своєї спорідненості з категорією античного міфу.

У соціології XX століття окреслилась визначилась потужна раціоналістична традиція інтерпретації феномену міфу з якісно різними оцінками (як ілюзія, ідеологічна пропаганда, віра, умовність, подання цінностей у фантастичній формі тощо). Таке інструментальне вживання призвело до невиправданої модернізації поняття «міф» [11]. Отже, попри всі розбіжності у визначенні, міф став одним із головних понять філософії, соціології, теорії культури XX століття. На особливу увагу заслуговують ті напрями думки, що спеціально опрацьовували проблематику міфу.

Дослідження французького філософа Л.Леві-Брюля дають підставу стверджувати, що міфологічне мислення, як колективне уявлення, продовжує існувати у формі релігії, моральних понять і звичаїв. Німецький неокантіанець Е.Кассіер, подібно до мови мистецтва, тлумачить міф як автономну символічну форму культури з притаманною йому специфікою моделювання зовнішнього світу. У відповідності з його концепцією, світ людської культури є продуктом символічної діяльності людей, яка виражається в автономних формах мови, міфу, мистецтва та науки як способах історичної еволюції духовності людства. Е.Кассіер постулював для міфології нерозрізненість внутрішнього і зовнішнього, поступове визрівання суперечності цих двох начал й всеохопну силу міфу, у порівнянні з якою решта категорій людської свідомості постають вторинними і абстрактними. Концепція векторності часу базується на історичності міфу, від його становлення до неминучої загибелі [5].

Міфологія і релігія характеризуються філософом як без свідомо, але регульована правилами об'єктивація людських почуттів. Релігію в її найвищих формах Е.Кассіер визначає як вираження нетлінних моральних ідеалів. Унаслідок було створено довершену за своєю систематичністю філософію міфу, засновану на принципі символічності [7]. Підсумковою у філософії символічних форм стала передостання праця Е.Кассієра «Досвід про людину» (1945 р.) [6]. Людина в ній визначається не як соціальна і розумна істота, а як «тварина символічна», котра будує свій світ у відповідних формах.

Феномен міфу поглиблено досліджувався у соціальній психології початку XX ст. З метою дослідження вищих психічних функцій людини (мови, мислення й волі) німецький вчений В.Вундт запропонував якісно новий метод аналізу традиційних форм культури й буденної свідомості (мови, міфів і звичаїв) – втілення «колективної волі» й «народного духу». Розробка В.Вундтом «психології народів» поклала початок сучасній етнопсихології [2].

На відміну від традиційної психології, концепція психоаналізу пов'язує феномен міфу з несвідомими глибинними шарами людської психіки. За оцінкою Е.Фромма, запропонований З.Фрейдом новий погляд на релігію (релігійна проблема – не проблема Бога, а проблема людини) сприяв тлумаченню релігійного символу як засобу інтерпретації людського культурного досвіду. З.Фрейд уперше застосував поняття трансформації (міфологічної інверсії), важливе для розробки подальших концепцій теорії міфотворчості.

Теорія міфу французького етнолога і соціолога К.Леві-Строса парадоксально поєднує у собі відносний антипсихологізм й елементи психоаналізу. Його структурно-семіотичний метод будується на принципі синхронізації й семіотичному підході до фактів культури й моделювання культурологічних структур. На ранньому етапі конструювання своєї концепції міфу [8] вчений спирався на лінгвістичні моделі, трактуючи міф як феномен мови.

Найважливішим аспектом міфологічних студій К.Леві-Строса стало з'ясування механізмів міфологічного мислення, яке дослідник вважав за його логічністю потенційно рівним мисленню людини сучасної цивілізації [9]. У тотемізмі, природу якого К.Леві-Стросс вважав інтелектуальною, він убачав прагнення первісної людини осмислити аспекти реальності, які сучасна філософія позначає категоріями дискретного та континуального. Урешті у мислителя склався ідеал своєрідного первісного «над раціоналізму». В естетичному аспекті важливим є положення про те, що поняття

«неприрученої думки» стосується й сучасних стереотипів художнього мислення й буденної свідомості людини. Ідеї К.Леві-Стросса набули розвитку у постмодерністських естетичних концепціях. Проте, якщо він вивчав міф на емпіричному матеріалі етнічних культур і не вважав за можливе поширювати методи своїх досліджень на інші галузі культурологічного знання, то, зокрема, Р.Барт сприймав сучасне суспільство як «привілейоване поле міфологічних значень» [1; 264]. У своїх «Міфологіях» (1957 р.) французький структураліст здійснив спробу методичного визначення сучасного міфу у контексті критичного аналізу сучасної буржуазної свідомості. Причому поняття міфу подається цим дослідником як тотожне ідеології й асоційоване у сучасній масовій культурі з соціально-відчуженим, деформованим образом суспільної дійсності.

В українському художньо-мистецькому контексті неоромантична міфологія реальності пов'язана з зануренням у світ філософської рефлексії, перейманням безкінечним діалогом з життям і смертю, а також можливістю безсмертя. Видатний галицький художник О.Новаківський, досліджуючи проблему громадянського служіння і драми творчої особистості («Мойсей», «Автопортрет з квіткою»), підкреслював настрої екзистенційної тривоги («Русалка», «Музика») й обстоював мотиви непереможності творчого духу («Визволення», «Втрачені надії»). Головним засобом художнього мовлення митця стала барва, за допомогою якої він передавав динаміку складних психологічних реакцій на суспільні катаклізми сучасної йому доби. Творчому мисленню О.Новаківського притаманні філософська рефлексія, витончена «музикальність» та міфологізація зображуваної дійсності. Творчість цього художника гостротою проблем людської екзистенції й оригінальною хвилююче-експресивною пластикою живописних форм є спорідненою з ідеєю «руху життя», а також з характерними для поезії символізму мотивами самотності, тривоги й смерті у доробку норвезького художника Е.Мунка [3].

У сучасній українській філософсько-естетичній думці зростання уваги до категорії міфу й символічних структур намітилося у 1990-2000-і роки. Теоретичні напрями й методологічні пріоритети опрацювання проблематики міфу в українській філософії зумовилися двоїстою перспективою духовного відродження свого народу в умовах державної незалежності й переживання кризи культурно-національної ідентичності.

З огляду на зазначене заслуговує уваги монографічна праця О.Гуцуляка «Пошуки заповітного царства: Міф-текст-реальність» [4], присвячена аналізу міфологічної тематики примордіальної сакральної традиції. Це одне з перших наукових видань українською мовою, в якому не тільки висвітлені міфо-історичні пласти світогляду, але й подані оригінальні концепції, гіпотези й інтерпретації. Причому наукові інтереси О.Гуцуляка зосереджуються на проблематиці філософії традиції крізь низку її структурних компонентів як-от: міф, профанне, сакральне, геокультура, архетипи, знаки, символи, книги, ментальність, світогляд, культурні цінності [15].

Отже, проблема міфу у традиційній культурі найчастіше знаходить своє відображення у сфері неоміфологічної свідомості як специфічної риси культурної ментальності кінця ХХ – початку ХХІ ст. Властиві їй міфологічні сюжети, мотиви, структури активно використовуються у процесі художньої творчості. Міф починають сприймати не лише як такий, що побутує в архаїчному варіанті, але і як властивість сучасної людської свідомості. Й хоча здебільшого під неоміфологізмом розуміють сюжетно обумовлену орієнтацію художньої структури твору на архаїчні міфологеми, однак у ширшому значенні практика функціонування міфу у традиційній культурі дає вагомий підстави для визначення неоміфологічної свідомості сучасного, постмодерністського характеру як особливого способу запозичення, сприйняття, розвитку й художнього використання міфологічних структур, у тому числі недавно сформованих.

Джерельні приписи

1. Барт Р. Мифологии (Mythologies) / Р.Барт; Пер. с фр., вступ. ст. и коммент. С.Н. Зенкина. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2000. – 320 с.
2. Вундт В. Проблемы психологии народов / В.Вундт. – М.: Эксмо, СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 864 с.
3. Гуманізм українського неоромантизму // Культурологія: українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / М.М. Закович, І.А. Зязюн, О.М. Семашко та ін.; За ред. М.М. Заковича. – К., 2004. – С. 489-495.
4. Гуцуляк О.Б. Пошуки заповітного царства: Міф-текст-реальність / О.Б. Гуцуляк. – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2007. – 540 с.

5. Кассирер Э. Индивид и космос / Э.Кассирер // Избранное. – М.: СПб. Универс. книга, 2000. – 654 с.
6. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке / Э.Кассирер. – М.: Гардарики, 1998. – 784 с.
7. Кассирер Э. Философия символических форм: Введение и постановка проблемы / Э. Кассирер // Культурология. XX век: Антология. – М.: Юрист, 1995. – С. 163-212.
8. Леви-Стросс К. Структура мифов / К.Леви-Стросс // Вопр. философии. – 1970. – № 7. – С. 152-164.
9. Леви-Стросс К. Тотемизм сегодня. Неприрученная мысль / К.Леви-Стросс. – М.: Академический проект, 2008. – 486 с.
10. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Последние века: В 2-х кн. / А.Ф. Лосев. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: Фолио, 2000. – Кн. 2. – 544 с.
11. Мелетинский И. Поэтика мифа // Электр. ресурс: [http:// www.gumer.info](http://www.gumer.info).
12. Мифологическая школа // Всемирная энциклопедия. Философия / Гл. научн. ред. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
13. Мифология // Электр. ресурс: <http://www.onlinedics.ru>.
14. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
15. Гуцуляк О. Философия, традиция, революция / О.Гуцуляк // [http:// primordial.org.ua](http://primordial.org.ua).
16. Рочняк О.В. Р.Вагнер як засновник нового філософського погляду на міф / О.В. Рочняк // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2005. – № 46. – С. 78-88.
17. Элиаде М. Мифы: Сновидения: Мистерии / М.Элиаде. – К.: Вакслер, 1996. – 288 с.
18. Элиаде М. Космос и история / М.Элиаде. – М.: Прогресс, 1987. – 230 с.
19. Эстетическая составляющая календарных празднично-обрядовых традиций // Электр. ресурс: [http:// www.divoshow.ru](http://www.divoshow.ru).

Резюме

Аналізуються проблеми побутування міфу в традиційній культурі, зокрема проява так званої неоміфологічної свідомості, що становить невід'ємну властивість культурної ментальності ХХ ст.

Ключові слова: міф, міфологізм, неоміфологізм, неоміфологічна свідомість, традиція, традиційна культура.

Summary

Gosaluk A. Neomythologism and tradition: historiographical experience

This article is devoted to the problem of the myth existing in the traditional culture, in particular to the displays of the so-called neomythological consciousnesses which represents the integral property of the cultural mentality of the XXth century.

Key words: myth, mythologism, neomythologism, neomythological consciousness, tradition, traditional culture.

Аннотация

Анализируется проблема бытования мифа в традиционной культуре, в частности проявление так называемого неомифологического сознания, которое представляет собой неотъемлемое свойство культурной ментальности ХХ в.

Ключевые слова: миф, мифологизм, неомифологизм, неомифологичное сознание, традиция, традиционная культура.